

STAKLENA PALATA

Amitav Goš

Prevela
Dijana Radinović

■ Laguna ■

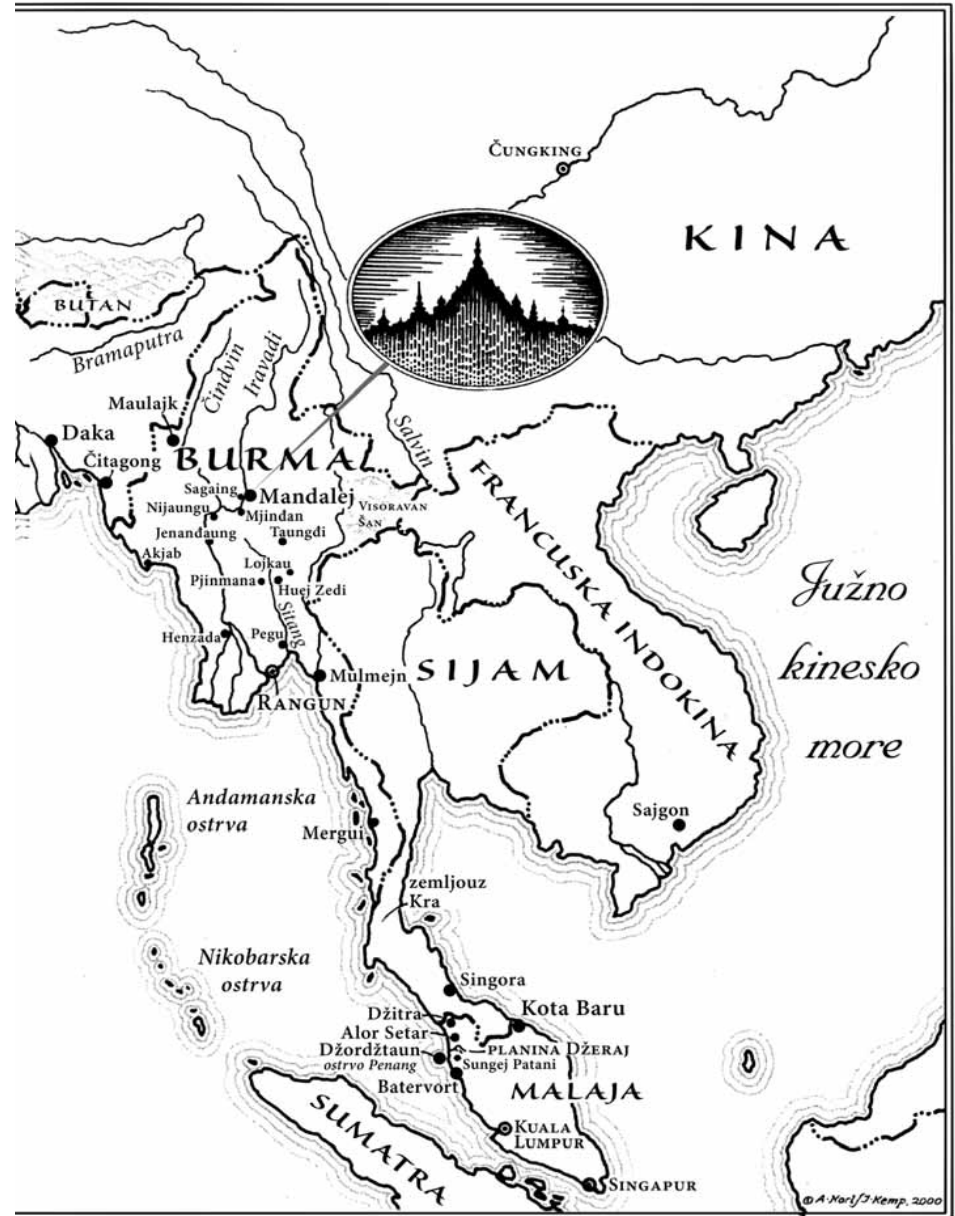
Naslov originala

Amitav Ghosh
THE GLASS PALACE

Copyright © 2001 by Amitav Ghosh
Map copyright © 2001 by Anita Karl and Jim Kemp

Translation copyright © 2007 za srpsko izdanje, LAGUNA

Uspomeni na mog oca

SADRŽAJ:

PRVI DEO:	Mandalej /	11
DRUGI DEO:	Ratnagiri /	67
TREĆI DEO:	Drvo novca /	171
ČETVRTI DEO:	Venčanje /	237
PETI DEO:	Morningsajd /	285
ŠESTI DEO:	Front /	351
SEDMI DEO:	Staklena palata /	435
	<i>Beleška autora /</i>	501
	<i>Bibliografija /</i>	505

PRVI DEO

Mandalej

PRVO POGLAVLJE

Samo je jedna osoba u dućanu znala kakav se to zvuk valja preko doline, duž srebrne vijugave reke Iravadi ka zapadnim zidinama tvrđave Mandaleja. Beše to jedan Indus po imenu Radžkumar, dečak od jedanaest godina – ne baš neko u čiju se reč moglo pouzdati.

Zvuk je bio nepoznat i uznemirujući, potmula tutnjava praćena dubokim isprekidanim režanjem. Ponekad bi zazvučao kao lomljenje suvih grančica, naprasno i neočekivano. A onda bi iznenada prešao u gromko gruvanje, pa bi dućan zadrhtao, a lonac čorbe što se pušila začegrtao. Dućan je imao svega dve klupe i obe su bile prepune ljudi, koji su se gurali i tiskali. Bilo je hladno, početak kratke ali oštre zime u srcu Burme, a sunce se još nije dovoljno uzdiglo da bi razagnalo vlažnu izmaglicu što je zorom nadolazila s reke. Kada su se začuli prvi udari, zavlada je tišina, iza koje je usledila navala pitanja i prošaputanih odgovora. Ljudi su se zbunjeno osvrtni: Šta je to? *Ba le?* Šta bi to moglo biti? A potom se kroz žagor nagađanja probio Radžkumarov prodoran, uzbuđen glas. „Engleski topovi“, kazao je on na tečnom burmanskome jeziku, ali sa jakim naglaskom. „Gadžaju tamo negde uzvodno, a kreću se ka nama.“

Lica pojedinih mušterija smračije se kada opaziše da se to oglasio mali poslužitelj, i to *kala** koji je došao preko mora – Indus zuba belih kao i beonjača, i kože boje uglačane ebanovine. Stajao je nasred

* *Kala* – stranac. (Prim. prev.)

dućana s nekoliko okrnjenih keramičkih činija u rukama. Smešio se pomalo sramežljivo kao da se postideo što se razmeće svojim znanjem starmalog.

Njegovo ime značilo je „princ“, ali nije bilo ničega prinčevskog u njegovom izgledu, u majici poprskanoj uljem, njegovom neuredno vezanom *lonđiju** i bosim nogama u debelim papučama od tvrde kože. Kada bi ga upitali koliko mu je godina, odgovorio bi petnaest, a ponekad i osamnaest i devetnaest, jer mu je to bezočno preterivanje ulivalo osećaj snage i moći, to da se predstavlja kao odrastao i snažan, i telesno i umno, a još je zapravo dete. Ali mogao je lako da kaže i da mu je dvadeset i ljudi bi mu opet verovali jer je bio krupan, snažan dečak, viši i širi u plećima od mnogih zrelih muškaraca. A kako je bio veoma tamnoput, teško se moglo primetiti da mu je brada glatka poput dlanova, potpuno gola, osuta jedino najfinijim maljicama.

Radžkumar se samo pukim slučajem našao tog novembarskog jutra u Mandaleju. Nakon što je iz Bengalskog zaliva uplovio u Iravadi, ispostavilo se da njegov brodić – sampan na kome je radio kao pomagač i mali od palube – mora na popravku. Kada je čuo da će radovi na brodu potrajati mesec dana, a možda i duže, vlasnik se uplašio. Sredstva mu nisu dopuštala da hrani svoju posadu toliko dugo, pa je zato odlučio – neki će morati da potraže drugi posao. Radžkumar je rečeno da peške ode do grada, nekoliko kilometara u unutrašnjosti. Na pijaci spram zapadnih zidina tvrđave trebalo je da potraži neku ženu po imenu Ma Čo. Ona beše napola Indijka i držala je maleni dućan hrane; možda bi se tamo našao kakav posao za njega.

I tako se zadesilo da je sa jedanaest godina, ulazeći u grad Mandalej, Radžkumar prvi put u životu ugledao prav put. Kraj njega su se nalazile kolibe od bambusa i straćare pokrivene palmovim lišćem, balega i gomile đubreta, ali ovaj put što je vodio pravo nije bio uprljan smećem koje ga je okruživalo, nalikovao je molu preko uzburkanog mora. Vodio je pravo kroz grad, pored jarkocrvenih zidova tvrđave do dalekih pagoda na brdu Mandalej, koje su se presijavale poput niski belih zvonaca na padini.

Radžkumar se za svoje godine naputovao. Brod na kome je radio bio je ribarski brod; obično se držao otvorenog mora i saobraćao

* *Lonđi* – burmanska suknja. (Prim. prev.)

duž duge obale što je spajala Burmu i Bengal. Radžkumar je bio u Čitagongu i Baseinu i brojnim gradićima i selima između njih. Ali ni na jednom svom putovanju nije naišao na ovakve puteve kao u Mandaleju. Bio je naviknut na staze i puteljke što su beskrajno vijugali pa se nije moglo videti dalje od naredne krivine. Ovo je bilo nešto novo – put je bio prav i nije skretao, pa je horizont stalno bio na sredini.

Kada se tvrđava ukazala u svoj svojoj veličini, Radžkumar je zastao nasred puta. Utvrda je bila čudesan prizor, sa miljama dugim zidinama i ogromnim rovom. Bedemi s grudobranima dosezali su visinu od gotovo tri sprata, ali se činilo kao da lako lebde, i bili su crvene boje, ukrašeni kapijama sa sedmoslojnim krovovima. Dugi pravi putevi vodili su od zidina i formirali pravilnu geometrijsku mrežu. Toliko je zanimljiv bio pravilan raspored ovih ulica da je Radžkumar razgledajući ih daleko odlutao. Već se bilo smrklo kada se setio zašto je poslat u grad. Vratio se do zapadnih zidina tvrđave i upitao za Ma Čo.

„Ma Čo?“

„Ima ovde dućan s hranom – *baja-đo** i druga jela. Napola Indijka.“

„Ah, Ma Čo.“ Sasvim je bilo razumljivo što ovaj dronjavi mali Indus traži Ma Čo. U njenom su dućanu često radili zalutali Indusi. „Eno je tamo, ona mršava.“

Ma Čo beše sitna žena zabrinutog lica, s uvojcima jake kose što su joj padali preko čela poput nadstrešnice s resama. Zašla je u tridesete godine i više je ličila na Burmanku nego na Indijku. Pržila je povrće i gvirila u zadimljeno ulje kroz raširene prste, štiteći oči. Podozrivo je zurila u Radžkumara. „Šta hoćeš?“

Taman je počeo da priča o brodu i popravkama i kako mu treba posao na nekoliko nedelja kada ga je žena prekinula. Zatvorenih očiju zavikala je iz sveg glasa: „Šta ti misliš – da ja imam poslove u džepu, pa samo zavučem ruku i izvadim ti jedan? Prošle nedelje jedan mi je dečak pobegao s dve šerpe. Ko mi kaže da i ti nećeš učiniti isto?“ I tako dalje.

Radžkumar je shvatio da ovaj izliv besa nije uperen direktno na njega, da više ima veze s prašinom, uljem što je prskalo i cenom

* *Baja-đo* – pohovane pogačice od mlevenog nauta, đumbira, belog luka i korijandera. (Prim. prev.)

povrća nego s njegovim dolaskom i onim što joj je kazao. Spustio je pogled, stoički trpeo i šutirao prašinu sve dok nije prestala s vikom.

Zastala je zadihana i odmerila ga od glave do pete. „Ko su ti roditelji?“, upitala ga je konačno, brišući orošeno čelo rukavom *ainđija** s mrljama od znoja.

„Nemam ih. Umrli su.“

Porazmislila je o tome grizući usnu. „Dobro. Laćaj se posla, ali upamti, nećeš dobiti ništa više od tri obroka i konačišta.“

On se nasmeši. „Više mi i ne treba.“

Dučan Ma Čo sačinjavale su dve klupe u zaklonu kolibe od bambusovog pruća. Ona je kuvala sedeći na hoklici pokraj otvorenog ognjišta. Osim prženih baja-đoa, nudila je još i knedle i čorbu. Radžkumarov posao bio je da mušterijama raznosi činije sa čorbom i kne-dlama. U slobodnim trenucima rasklanjao je posuđe, održavao vatru i seckao povrće za čorbu. Ma Čo mu nije poveravala ribu i meso, već ih je sama seckala oštrim *daom* kratke drške. Uveče bi on prao sudove noseći puna vedra posuđa do šanca oko tvrđave.

Između dućana Ma Čo i rova nalazio se široki zemljani put što je vodio skroz okolo tvrđave i tvorio ogroman kvadrat. Radžkumar je morao da pređe samo ovo parče otvorenog prostora pa da stigne do rova. Tačno preko puta dućana Ma Čo nalazio se most što je vodio ka jednom od manjih ulaza u tvrđavu, ka pogrebnoj kapiji. Dečak je pod mostom napravio jezerce razgrnuvši lotose što su prekrivali površinu vode. Ovo je postalo njegovo mesto; tu se obično prao i kupao – pod mostom, sa daskama iznad sebe koje su mu služile i kao tavanica i kao zaklon.

Na drugoj strani mosta nalazile su se zidine tvrđave. Jedino što je mogao da vidi od unutrašnjosti bila je kula sa devetoslojnim krovom na čijem je vrhu bio sjajni pozlaćeni suncobran – bio je to veliki zlatni *hti* burmanskih kraljeva. Pod kulom se nalazila prestona palata, u kojoj je Tibau, kralj Burme, vladao sa svojom glavnom suprugom, kraljicom Supajalat.

Radžkumara je zanimala tvrđava, ali je znao da je njena unutrašnjost zabranjeno tle za ljude poput njega. „Jesi li ikada bila unutra?“, upita on jednog dana Ma Čo. „Mislim, u tvrđavi.“

„Oh, jesam.“ Ma Čo je važno klimala glavom. „Bar triput.“

* *Ainđi* – ženska bluza. (Prim. prev.)

„I kako je tamo?“

„Veoma je velika, mnogo veća no što se čini. Pravi grad u tvrđavi, sa dugačkim putevima i kanalima i vrtovima. Najpre naiđeš na kuće zvaničnika i plemića. A onda se naiđeš pred palisadom od ogromnih stubova od tikovine. Iza se nalazi obitavalište kraljevske porodice i njihove posluge – na stotine i stotine odaja s pozlaćenim stubovima i uglačanim podovima. A u samoj sredini je ogromna dvorana nalik na veliki snop svetlosti, sa zidovima od blistavog kristala i tavanicama s ogledalima. Ljudi je zovu Staklena palata.“

„Napušta li kralj ikad tvrđavu?“

„Ima sedam godina otkako nije iz nje izlazio. Ali kraljica i njene sluškinje ponekad šetaju duž bedema. Oni koji su ih videli kažu da su njene sluškinje najlepše žene u celoj zemlji.“

„A ko su te njene sluškinje?“

„Mlade devojke, siročad, mnoge od njih još su deca. Priča se da se te devojčice dovode u palatu s dalekih planina. Kraljica ih usvaja i podiže, a one joj postaju sluškinje. Kaže se da kraljica nikome osim njima ne poverava da dvori nju i njenu decu.“

„Izlaze li te devojke na kapiju?“, upita Radžkumar. „Kako se mogu videti?“

Oči su mu blistale, a na licu mu se očitovala želja. Ma Čo stade da mu se smeje. „Zašto, zar pomišljaš da dopreš unutra, ti budalo indijska, ti, kala crn kao ugalj? Ugledali bi te na kilometar i odseki ti glavu.“

Te noći dok je ležao na prostirci, Radžkumar je pogledao kroz procep između nogu i opazio pozlaćen hti koji je bio obeležje palate – bleštao je poput svetionika na mesečini. Ma šta Ma Čo pričala, rešio je, preći će on rov pre no što napusti Mandalej, smisliće kako da dospe unutra.

Ma Čo je živela iznad dućana, u prostoriji sagrađenoj od bambusa, izdignutoj na potpornim stubovima. Klimave lestve pune cepki spajale su sobu s dućanom. Radžkumar je noćivao ispod odaje Ma Čo, među stubovima, u prostoru gde su se mušterije smestale preko dana. Drveni pod Ma Čo bio je grubo napravljen od dasaka što se nisu najbolje uklapale. Kada bi Ma Čo upalila svetiljku da se svuče, Radžkumar je sasvim lepo mogao da je vidi kroz pukotine na podu. Ležeći

na leđima, s rukama pod glavom, dečak bi je ne trepćući posmatrao kako razvezuje bluzu labavo vezanu oko grudi.

Preko dana Ma Čo je bila nervozna i razdražljiva svađalica, trčala bi s jednog posla na drugi, kreštalala na svakoga ko bi joj se našao na putu. Ali uveče, pošto bi završila s poslom, njeni pokreti dobijali su nekakvu mekoću. Obuhvatila bi dojke i držala ih na vazduhu, hladila bi se rukama; lagano bi prelazila prstima između grudi, preko ispupčenog stomačića, sve do nogu i bedara. Dok bi je Radžkumar odozdo posmatrao, ruka bi mu skliznula ispod čvora lonđija i spustila se do slabina.

Jedne noći Radžkumara iz sna trže ravnomeran zvuk škripanja dasaka, i ječanje i dahtanje i grčevita borba za vazduh. Ali ko bi to mogao biti gore kod nje? Nije video da iko ulazi.

Narednog jutra Radžkumar je ugledao jednog niskog čoveka s naočarima, nalik na sovu, kako silazi niz lestve što su vodile iz sobe Ma Čo. Neznanač je bio obučen u evropsku odeću – nosio je majicu, pantalone i slamnati šešir. Osmotrivši ga najpre dugo i ozbiljno, neznanač pompezno podiže šešir. „Kako si?“, upita on Radžkumara. „*Kaisa hai? Sub kuh tik-tak?*“

Radžkumar je sasvim dobro razumeo njegove reči – te bi reči očekivao da čuje od jednog Indusa – ali je svejedno zinuo od čuda. Otkako je došao u Mandalej, susreo je razne sojeve ljudi, ali ovaj neznanač nije pripadao nijednom od njih. Odeća mu je bila evropska i činilo se da govori hindustanski* – a opet, crte njegovog lica nisu pripadale ni belcu ni Indusu. Ličio je, zapravo, na Kineza.

Smejući se Radžkumarovoj zgranutosti, čovek još jednom podiže šešir, pa se izgubi na bazaru.

„Ko je ono bio?“, upita on Ma Čo kada se ova spusti niz lestve.

Ovo ju je pitanje očigledno razdražilo jer ga je besno pogledala jasno mu stavivši do znanja kako ne želi na to da mu odgovori. Ali čovek je zagolicao Radžkumarovu znatizelju. „Ko je ono, Ma Čo? Kaži mi?“

„To je...“, Ma Čo počeo da govori u kratkim, eksplozivnim naletima, kao da joj podizanje stomaka artikuliše reči. „To je... moj učitelj... moj *sajađi*.“

„Tvoj učitelj?“

* Hindustansku jezici – hindi i urdu. (Prim. prev.)

„Jeste... On me podučava... On puno toga zna...“

„Šta to?“

„Nije važno.“

„Gde je naučio da govori hindustanski?“

„U nekoj drugoj zemlji, ali ne Indiji... on je odnekud iz Malaje. Iz Malake, mislim. Pitaj njega.“

„Kako se zove?“

„Nije važno. Zovi ga saja, kao i ja.“

„Samo saja?“

„Saja Džon.“ Ona ga ljutito napade. „Tako ga svi zovemo. Ako želiš da saznaš više, sam ga pitaj.“

Ona gurnu ruku u ugašenu vatru na kojoj je kuvala, uze malo pepela i baci ga na Radžkumara. „Ko ti je rekao da možeš da sediš ovde i pričaš celo jutro, ti maloumni kala? Daj se sada na posao.“

Te noći, a i naredne, nije bilo ni traga od saja Džona.

„Ma Čo“, obrati joj se Radžkumar, „šta ti se desilo s učiteljem? Zašto više ne dolazi?“

Ma Čo je sedela uz ognjište i pržila baja-đo. Zureći u vrelo ulje kratko je odgovorila: „Nije tu.“

„Gde je?“

„U džungli...“

„U džungli? A što?“

„On je dobavljač. On odnosi potrepštine u logore radnika koji seku tikovo drvo. Nikada ga nema.“ Varjača joj odjednom ispade iz ruke i ona zari lice u šake.

Radžkumar joj snebivljivo priđe. „Što plačeš, Ma Čo?“ Pomilovao ju je po glavi nespretno iskazujući saosećanje. „Je l' bi htela da se udaš za njega?“

Ona posegnu za krajem njegovog iskrzanog lonđija i obrisa suze zgužvanim platnom. „Žena mu je umrla pre neku godinu. Bila je Kineskinja iz Singapura. On ima sina, jednog mališana. Kaže da se nikada više neće ženiti.“

„Možda će se predomisli.“

Ona ga odgurnu od sebe u onom svom iznenadnom besu. „Ne razumeš, ti tupavi kala. On je hrišćanin. Kad god dođe kod mene, mora posle da ide u svoju crkvu i traži oprost. Zar misliš da želim da se udam za takvog čoveka?“ Ma Čo zgrabi varjaču sa zemlje i zapreti

mu njome. „A sada natrag na posao inače ću ispeći to tvoje garavo lice u vrelom ulju...“

Nekoliko dana kasnije saja Džon se vratio. Ponovo je pozdravio Radžkumara na svom lošem hindustanskom: „*Kaisa hai? Sub kuh tik-tak?*“

Radžkumar mu donese činiju knedli i ostade da ga posmatra dok jede. „Saja“, upita ga konačno on na burmanskome, „gde si naučio da pričaš hindi?“

Saja Džon pogleda u njega i nasmeja se. „Naučio sam još kao dete“, odgovori on, „jer sam, kao i ti, siročče, nahoče. Odgajili su me katolički sveštenici u gradu po imenu Malaka. Ti su ljudi bili iz svih krajeva sveta – iz Portugala, Makaoa, Goe. Oni su mi nadenuili ime – Džon Martins, koje nije bilo ono što je sada. Zvali su me Žoao, ali ja sam taj nadimak kasnije zamenio imenom. Ti su sveštenici govorili mnoge jezike, pa sam od Goanaca naučio nekoliko reči na hindiju. Kada sam stasao za rad, otišao sam u Singapur, gde sam neko vreme radio kao bolničar u vojnoj bolnici. Vojnici su bili mahom Indusi i postavljali su mi isto ovo pitanje: kako to da ja, koji ličim na Kineza i nosim hrišćansko ime, govorim njihov jezik? Kada bih im ispričao otkud to, oni bi se nasmejali i kazali – ti si *dobi ka kuta* – praljin pas – *na gar ka na hat ka* – ne pripadaš nigde, nisi ni na vodi ni na kopnu, a ja bih im rekao, tako je, ja sam baš to.“ Stade da se smeje tako veselo i zarazno da se i Radžkumar zasmija.

Jednoga dana saja Džon dovede u dućan svog sina. Dečak se zvao Metju i imao je sedam godina. Bilo je to lepo dete bistrih očiju, koje je odavalo neku zrelu staloženost. Upravo je došao iz Singapura, gde je živeo kod majčine porodice i učio u jednoj čuvenoj misionarskoj školi. Nekoliko puta godišnje saja Džon bi ga doveo u Burmu na raspust.

Bilo je rano predvečerje, inače vreme najveće gužve u dućanu, ali u čast svojih gostiju Ma Čo je rešila da zatvori dućan ranije. Ona odvuče Radžkumara u stranu i reče mu da odvede Metju u šetnju, samo na sat ili dva. Na drugoj strani tvrđave bio je *pve*. Dečak će uživati u vašarskoj gunguli.

„I upamti“ – njeni pokreti postadoše vrlo nepovezani – „ni reči o...“

„Ne brini se.“ Radžkumar joj uputi nevin osmeh. „Neću pominjati tvoje podučavanje.“

„Glupavi kala!“ Ma Čo stisnu pesnice i zasu ga udarcima po leđima. „Beži, beži odavde!“

Radžkumar se presvukao u svoj jedini bolji lonđi i obuče iskrzanu *pini* bluzu koju mu je dala Ma Čo. Saja Džon mu stavi nekoliko novčića na dlan. „Kupi nešto obojici, počastite se.“

Na putu ka vašaru pažnju im privuče prodavac kikirikija. Metju je bio gladan i navalio je na Radžkumara da kupi gomilu kikirikija. Otišli su i seli kraj opkopa, brčkali noge u vodi i oko sebe raširili suvo lišće s kikirikijem.

Metju izvadi komad hartije iz džepa. Na njemu je bila neka slika – nekakva kola sa tri točka sa žičanim paocima, dva velika točka pozadi, a spređa jedan mali. Radžkumar je zurio u sliku mršteći se – ovo je ličilo na laka kolica, samo nije bilo rude da se upregne konj ili vo.

„Šta je ovo?“

„Motorno vozilo.“ Metju mu pokaza neke pojedinosti – mali motor s unutrašnjim sagorevanjem, vertikalnu osovinu, horizontalni zamajac. Objasnio mu je da motor može da proizvede snagu istu koliku i konj, i da vozi brzinom i do trinaest kilometara na sat. Baš te 1885. godine prvi put ga je prikazao Karl Benc u Nemačkoj.

„Jednoga dana“, tiho reče Metju, „imaću i ja jedno ovakvo.“ Ton mu nije bio razmetljiv i Radžkumar nijednog trenutka nije posumnjao u njegove reči. Bio je zadivljen time što dete tog uzrasta ima jasan stav po tako neobičnom pitanju.

A onda ga Metju upita: „Otkud ti ovde, u Mandaleju?“

„Radio sam na brodu, na sampanu, poput onih koje vidiš na reci.“

„A gde su ti roditelji? Porodica?“

„Nemam ih.“ Radžkumar zastade. „Ostao sam bez njih.“

Metju zubima slomi ljusku kikirikija. „Kako?“

„Vladala je groznica, neka bolest. U mom gradu Akjabu* mnogo je ljudi pomrlo.“

„Ali ti si preživeo.“

„Jesam. I ja sam se razboleo, ali sam preživeo. Samo ja od cele moje porodice. Imao sam oca, sestru, brata...“

„A majku?“

„I majku.“

Radžkumarova majka umrla je na sampanu privezanom u jednom rukavcu opervaženom šibljem mangrova. Sećao se brodske

* Akjab – današnji grad i luka Sitve u Mjanmaru. (Prim. prev.)

kuhinje nalik na tunel i njenog krova od uvezane trske pokrivenog slamom; jedna uljanica stajala je kraj glave njegove majke, na poprečnoj dasci trupa. Treperavi žuti plam bio je prigušen oreolom noćnih insekata. Noć je bila tiha i sparna, a gusti mangrovi i njihovo korenje s kojeg je kapalo nisu propuštali povetarac, zagrađujući brod između visokih blatnih nasipa. Ipak, u vlažnoj tmini što je okruživala brod bilo je nekog nemira. Tu i tamo, začuo bi pljuskanje kad bi mahuna upala u vodu, ili klizak zvuk ribe koja se provlačila kroz blato. Bilo je vruće u kuhinji nalik na pećinu, ali njegova majka se tresla. Radžkumar je pretražio brod i pokrio je svakim komadom platna koji je pronašao.

Groznica je tada već bila dobro poznata Radžkumaru. U njihov dom doneo ju je njegov otac, koji je svakodnevno radio u skladištu nedaleko od reke. Bio je to povučen čovek koji je zarađivao kao *dubaš* i *munši* – tumač i pisar – radeći za niz trgovaca duž istočne obale Bengalskog zaliva. Njihova porodična kuća nalazila se u luci Čitagong, ali otac mu se posvađao s rodbinom i odselio sa svojom porodicom. Spuštao se lagano niz obalu, torbario svojim znanjem brojki i jezika da bi se konačno naselio u Akjabu, glavnoj luci Arakana – onom plavnom pojasu obale gde se Burma i Bengal sudaraju u kovitlacu nemira. Tu je ostao nekih dvanaest godina, dobio troje dece, a Radžkumar je bio najstariji. Kuća im se nalazila u jednom zatonu što je smrdeo na sušenu ribu. Prezime im je bilo Raha, a kada bi ih susedi upitali odakle su, govorili bi da su Indusi iz Čitagonga. To je bilo sve što je Radžkumar znao o svojoj porodičnoj prošlosti.

Sledeći se nakon oca razboleo Radžkumar. Povratio je svest i video da se oporavlja na moru s majkom. Bili su na putu za svoj rodni Čitagong, kazala mu je ona, i još su samo njih dvoje ostali, drugi su svi pomrli.

Plovili su sporo jer im struje nisu išle naruku. Sampan četvrtastih jedara i njegova posada *kalasi* uspeli su da se probiju napred držeći se obale. Radžkumar se brzo oporavio, ali onda mu se razbolela mati. Kada je do Čitagonga ostalo još samo nekoliko dana plovidbe, počela je da se trese. Na obali je rasla gusta šuma mangrova; jedne večeri vlasnik broda uveze brod u zaton i stade da čeka.

Radžkumar je prekrpio svoju majku svim sarijima iz njenog zavešljaja s odećom, lončijima pozajmljenim od članova posade, čak i savijenim jedrom. Ali čim bi je pokrio, zubi bi joj ponovo zacvoko-

tali, lagano, poput kockica. Prstom ga je dozvala sebi. Kada je prineo uho njenim usnama, na obrazu je osetio kako joj telo gori poput ugljevlja.

Pokazala mu je čvor na svom sariju. U njemu je bila uvezana zlatna grivna. Ona je izvadi, dade mu je i reče da je sakrije u čvoru na pojasu svog saronga. *Nakoda*, vlasnik broda, starac je od poverenja, reče mu ona; Radžkumar će mu dati grivnu kada stignu u Čitagong – tek onda, nikako pre.

Sklopila je njegove prste preko grivne; ugrejan od njene užarene vreline, činilo mu se da mu se metal urezuje u dlan poput žiga. „Budi mi živ“, prošaputala je ona. „*Beke tako*, Radžkumare. Živi, prinče moj. Ostani mi u životu.“

Kada joj glas utihnu, Radžkumar odjednom postade svestan tihog praćakanja soma koji je uranjao u blato. Podigao je pogled i ugledao vlasnika broda, nakodu, kako čuči na pramcu sampana, pučka nargilu od ljuske kokosa i gladi svoju retku sedu bradu. Posada je sedela oko njega i posmatrala Radžkumara. Obgrlili su kolena prekrivena saronzima. Dečak nije znao da li se iza njihovih praznih pogleda krije sažaljenje ili nestrpljivost.

Sada mu je još samo grivna ostala; majka je želela njome da plati povratak u Čitagong. Ali ona je sada bila mrtva i koja je svrha vratiti se u grad koji je njegov otac napustio? Ne, bolje je da učini pogodbu s nakodom. Radžkumar povede starca u stranu i upita ga može li da se priključi njegovoj posadi i ponudi mu grivnu kao dar za šegrtovanje.

Starac ga odmeri od glave do pete. Dečak je bio snažan i oran, a pride je preživeo i smrtonosnu groznicu što je pomorila tolike gradove i sela duž obale. Samo to govorilo je o korisnim osobinama dečakovog tela i duha. Klimnuo je glavom i uzeo grivnu od dečaka – može, ostani.

Sampan je u zoru pristao kod jednog peščanog nanosa, gde je posada pomogla Radžkumaru da napravi pogrebnu lomaču za majku. Ruke mu zadrhtaše kada joj stavi vatru u usta. On, koji je imao brojnu porodicu, sada je ostao sasvim sam, a nasledstvo je dao za šegrtovanje. Ali ni za trenutak se nije uplašio. Samo je duboko žalio što su ga svi tako brzo, tako rano napustili i što neće uživati u bogatstvu i izobilju koje će, znao je to s potpunom sigurnošću, jednoga dana steći.

* * *

Prošlo je mnogo vremena otkako je Radžkumar poslednji put pričao o svojoj porodici. Među njegovim sadrugovima s broda ova se tema retko pominjala. Mnogi od njih bili su iz porodica koje su podlegle raznim nesrećama što su tako često zadesavale ovo parče obale. Nisu voleli da pričaju o tome. Bilo je čudno da je ovo dete, Metju, sa svojim učenim govorom i krutim manirima, uspeo da ga navede da govori o tome. Bio je duboko dirnut. Vraćajući se kući Ma Čo, obgrlio je dečaka oko ramena. „I, koliko ostaješ ovde?“

„Sutra odlazim.“

„Sutra? Ali tek si stigao!“

„Znam. Trebalo je da ostanem dve nedelje, ali otac misli da će biti nevolje.“

„Nevolje!“ Radžkumar se okrenu i upilji u njega. „Kakve nevolje?“

„Englezi se spremaju da pošalju svoju flotu uz Iravadi. Biće rata. Otac kaže da žele svu tikovinu iz Burme. Kralj im je neće dati, pa će ga se oni otarasiti.“

Radžkumar prasnu u smeh. „Rat zbog drveta? Ko je još čuo za tako nešto?“ Potapšao je Metjua po glavi; dečko je ipak bio samo dete uprkos njegovom starmalom razmišljanju i znanju o neverovatnim stvarima; sigurno je prošle noći ružno usnio.

Ali, ispostavilo se da je ovo samo prva od brojnih prilika kada se Metju pokazao i mudriji i dalekovidiji od Radžkumara. Dva dana kasnije čitavim gradom proneo se glas o ratu. Veliki vojni odred izmarširao je iz tvrđave i uputio se nizvodno, ka logoru u Mjindanu. Na bazaru nastala metež; ribarice pobacaše svoju robu na gomilu smeća i pobegoše kući. Razbarušeni saja Džon utrča u dućan Ma Čo. U ruci je imao list hartije. „Kraljevski proglaš“, objavi on, „izdat s kraljevim potpisom.“

U dućanu zavlada tišina kad on poče da čita:

„Svim kraljevim podanicima i žiteljima Kraljevine:

Oni krivovernici, oni engleski varvari, *kale*, uputili su oštre zahteve smišljene da obezvrede i unište našu veru, da naruše našu tradiciju i narodne običaje i da unize našu rasu, i vrše smotre i pripreme kao da se spremaju da zarate s našom državom. Odgovoreno im je u skladu s običajima velikih naroda i

to rečima pristojnim i doličnim. Ako pored svega toga ovi krivoverni stranci ipak dođu i na ma koji način pokušaju da uznemire zemlju i izazovu nevolje, Njegovo veličanstvo, koje budno štiti našu veru i našu državu, neće oklevati, već će sam krenuti napred sa svojim generalima, kapetanima i poručnicima sa velikom silom pešadije, artiljerije, konjice i odreda na slonovima, i kopnom i preko vode, i silinom svoje vojske zbrisaće te krivovernike i pokoriće i prisvojiti njihovu zemlju. Očuvanje vere, očuvanje narodnog ponosa, očuvanje interesa naše zemlje doneće trostruko dobro – dobro našoj veri, dobro našem gospodaru i dobro nama samima – i imaće za važnu posledicu to što ćemo se naći na putu do nebeskih predela i do nirvane.“

Saja Džon se iskrevelj. „Hrabre reči“, kaza on. „Da vidimo šta će dalje biti.“

Posle one prve pometnje ulice su se brzo umirile. Ponovo se otvorio bazar, a ribarice su se vratile i počele da čeprkaju po gomili đubreta ne bi li našle bačenu robu. Narednih nekoliko dana svako je radio svoj posao kao i obično. Jedina upadljiva promena bila je ta što se na ulicama nije moglo videti nijedno strano lice. Broj stranaca koji su živeli u Mandaleju nije bio zanemarljiv; bili su tu izaslanici i misionari iz Evrope, trgovci grčkog, jermenskog, kineskog i indijskog porekla, radnici i lađari iz Bengala, Malaje i sa Koromandelske obale, u belo obučeni astrolozi iz Manipura, poslovni ljudi iz Gudžarata – svakoliki ljudi kakve Radžkumar nije video dok nije došao ovamo. Ali sada su stranci odjednom nestali. Govorkalo se da su Evropljani napustili grad i otišli nizvodno, a da su se ostali zatvorili u kuće.

Nekoliko dana kasnije iz palate stiže još jedan proglaš, ovoga puta s radosnim vestima: objavljeno je da su kraljevske trupe nanele težak poraz neprijatelju kod tvrđave Minhla. Engleske trupe su odbijene i povlače se uz granicu. Niz reku će se poslati kraljevska barža s odlikovanjima za vojnike i njihove zapovednike. U palati će se održati ceremonija zahvalnosti.

Na ulicama se zaoriše povici radosti, a oblak uznemirenosti što je poslednjih nekoliko dana visio nad gradom brzo se podigao. Na veliko olakšanje svih, sve je opet krenulo uobičajenim tokom – bazar je ponovo bio krcat kupcima i prodavcima, a u dućanu Ma Čo nastade gužva veća nego ikada pre.

A onda je jedne večeri, žureći na bazar da dopuni zalihe ribe, Radžkumar nabasao na poznato sedobrado lice vlasnika njegovog broda, nakode.

„Hoće li brod uskoro ponovo zaploviti?“, upita ga Radžkumar. „Pošto se rat završio.“

Starac mu se zagonetno nasmeši stisnutih usana. „Rat nije završen. Nije još.“

„Ali čuli smo ...“

„Mi na obali čujemo sasvim drugačije vesti od onih što se pričaju po gradu.“

„Šta ste to čuli?“, upita Radžkumar.

Iako su govorili na svom dijalektu, nakoda utiša glas. „Englezi će stići ovamo za dan il' dva“, odgovori on. „Videli su ih lađari. Dolaze s najvećom flotom što je ikada plovila ovom rekom. Imaju topove koji mogu da raznesu kamene zidine tvrđave; imaju brodove toliko brze da mogu da prestignu plimski talas; puške im pucaju brže nego što možeš da govoriš. Nadiru poput plime – ništa im se ne može isprečiti na putu. Danas smo čuli da im se brodovi raspoređuju oko Mjindana. Sutra ćeš verovatno čuti vatru...“

I zaista, narednog jutra preko doline se dovalja zvuk daleke tutnjave i stiže do dućana Ma Čo, nedaleko od zapadnih zidina tvrđave. Kada su se prve salve oglasile, pijaca je vrvela od sveta. Seljanke iz predgrađa došle su ranom zorom, postavile svoje asure i uredno poređale svoje povrće u gomilice. Došli su i ribari i doneli noćni ulov tek izvađen iz reke. Za sat ili dva povrće će se sparušiti, riblje oči počće da se zamagljuju. Ali nakratko sve je bilo sveže, friško.

Prvi pucnji topova izazvali su samo kratak prekid jutarnje kupovine. Ljudi su zbunjeno pogledali u vedro nebo, a prodavci su se naginjali preko svoje robe i međusobno se zapitkivali. Ma Čo i Radžkumar naporno su radili od rane zore. Kao i uvek u prohladna jutra, mnogo je sveta navraćalo da nešto prezalogaji pre no što se uputi kući. Sada je tišinu gladnih mušterija u vreme doručka iznenada prekinula tutnjava. Ljudi su se uplašeno zgledali: kakva je to buka?

U tom se trenutku oglasio Radžkumar. „Engleski topovi“, kazao je on. „Kreću se u ovom pravcu.“

Ma Čo ljutito ciknu. „Otkud ti znaš kakva je to buka, ti tupavo dete?“

„Videli su ih lađari“, odgovori Radžkumar. „Čitava engleska flota krenula je ovamo.“

Ma Čo je čekao pun dućan ljudi da ih nahrani i nije bila raspoložena da joj jedinog pomagača omete neka udaljena tutnjava.

„Dosta više s tim“, reče mu ona. „Vrati se na posao.“

Pucnjava u daljini postade žešća i činije na klupama zazvečale. Mušterije se uplašeno uskomešale. Na pijaci, neki kuli* ispustio je džak pirinča i prosuto zrno širilo se po prašnjavom putu poput bele mrlje dok se narod gurao da pobegne. Prodavci su rasklanjali svoje tezge, trpali robu u vreće; seljanke su izvrtale korpe na gomile smeća.

Mušterije Ma Čo odjednom poskakaše na noge obarajući činije i gurajući klupe. Zapanjena Ma Čo napade Radžkumara. „Zar ti nisam rekla da držiš jezik za zubima, ti glupi kala? Gle, uplašio si mi i oterao sve mušterije.“

„Nisam ja kriv.“

„Nego ko je? Šta da radim s ovolikom hranom? Šta ću s onom ribom što sam je juče kupila?“ Ma Čo klonu na tronožac.

Iza njih, na opusteloj pijaci, psi su se tukli oko komada bačenog mesa i kružili u čoporu oko gomila đubreta.

* Kuli – pogrdan naziv za nosača ili radnika indijskog porekla. (Prim. prev.)